

БЪЛГАРСКИ ФРАЗЕОЛОГИЗМИ ЗА РАБОТЛИВИЯ И МЪРЗЕЛИВИЯ ЧОВЕК (СТРУКТУРНИ ОСОБЕНОСТИ И УПОТРЕБА)¹

Ани Ангелова

Шуменски университет „Епископ Константин Преславски“

BULGARIAN PHRASEOLOGICAL UNITS ABOUT HARD-WORKING AND LAZY PEOPLE (STRUCTURAL FEATURES AND USAGE)

Ani Angelova

Konstantin Preslavsky University of Shumen

This text examines Bulgarian phraseologisms characterizing two typical human qualities – work capacity and laziness – from the perspective of their structural features and usage. In terms of structural characteristics, emphasis is placed on the division of phraseologisms into verb-based and verbless types. The Bulgarian National Corpus was used as a source for tracing their usage, with a focus on answering the following question: How many of the phraseologisms are used with their phraseological meaning, and how many with their direct lexical meaning?

Keywords: phraseology, phraseological unit, structural features, hard-working person, lazy person, Bulgarian National Corpus

Фразеологичните единици (по-нататък ФЕ) се свързват тясно с народните традиции и културата. Те присъстват във всеки език, като му придават характер и разнообразие. В тях проличава способността на социума да прави оценки за човешкото поведение, да назовава чувства, емоции, те съдържат ценна информация за „бита, културата, народната психология, своеобразието и самобитността на езиковите средства“ (Бояджиев/Boyadzhiev 2022: 294). Предават се от поколение на поколение и съхраняват богатата житейска мъдрост на даден колектив, отразяват неговия културно-национален мироглед и разширяват речниковите възможности на езика. През последните години изследващите фразеологията започнаха да говорят за т.нар. фразеологична картина

¹ Това изследване е частично финансирано от Националната научна програма „Развитие на българистиката в чужбина“, договор №ДСД-8/16.08.2022 г.

на света, в която освен универсални представи на хората за света присъства и идеята за човека като център на Вселената, т.е. езикът се изучава от антропоцентрична гледна точка. И тъй като най-много ФЕ се отнасят до човека, до неговата идентичност и нравственост, до действията и отношението му към другите и към света около него, интерес представлява изследването на две от основните човешки черти – работоспособността и мързела, отразени в българската фразеология. Тези черти представляват екзистенциални оценъчни категории, заемащи важно място в живота на българина, дълбоко вкоренени в народното ни творчество (особено мързелът), за което свидетелстват многобройните паремии, в които те са представени. Освен че се срещат във фолклора, тези категории са обект на изследване и от философията, етиката, религията, лингвистиката и др.

Цел на настоящата разработка е да бъде проследена дихотомията *работлив човек/мързелив човек* в българската фразеология, като ще бъде обърнато внимание на структурата и употребата на ФЕ с такава семантика. Обхванати са 135² ФЕ, разпределени почти поравно за двете качества – 65 ФЕ за работлив и 73 за мързелив човек. Изследвани са фразеологизми, „означаващи качества на човека, проявявани в трудовата дейност“ (Дапчева/Dapcheva 2007: 47). Обикновено в тези ФЕ се съдържат семи, свързани с трудолюбие, енергичност и със съответните им антоними, обединяващи се около мързела. Екскерпираният материал е от няколко лексикографски източника, чийто анализ може да се смята за отправна точка при определянето на аксиологичната картина на българина, т.е. как присъства българинът в българското национално съзнание – дали е по-скоро работлив, или е повече мързелив. Разбира се, за да бъдат направени категорични изводи, трябва да бъдат изследвани и допълнителни характеристики на ФЕ – семантика, ситактична функция и др., но те ще бъдат обект на коментар в други изследвания.

В настоящата статия на първо място ще бъдат разгледани структурните особености на ФЕ, като фокусът пада върху подялбата на ФЕ на глаголни и безглаголни, тъй като според Ст. Калдиева-Захаријева глаголят е основна структурна част на ФЕ (Калдиева-Захаријева/Kaldieva-Zaharieva 2005). Анализирани са и допълнителни характеристики според наличието на автосемантични думи в състава на ФЕ (дали изследваните примери са моноелементни, биелементни или полиелементни ФЕ). Трябва да се подчертае, че минималният брой компоненти, които трябва да съдържа ФЕ, е два, като условието е поне единият задължително да е пълнозначна, автосемантична дума. Тези ФЕ, наречени още минимални, са малоб-

² Пълният списък с ФЕ, както и речниците източници, от които са екскерпирани, може да бъде разгледан на следния електронен адрес: <https://phraso-lab.fhn-shu.com/>

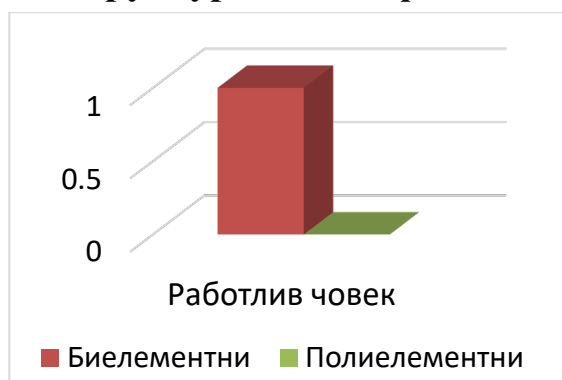
ройни в БЕ и обикновено съчетават предлог + съществително име. Подобни примери за изследваните човешки качества не са ексцерпирани, затова акцентът попада върху двуелементните и многоелементните ФЕ.

1. Характерни особености при структурната класификация на „работлив“ човек

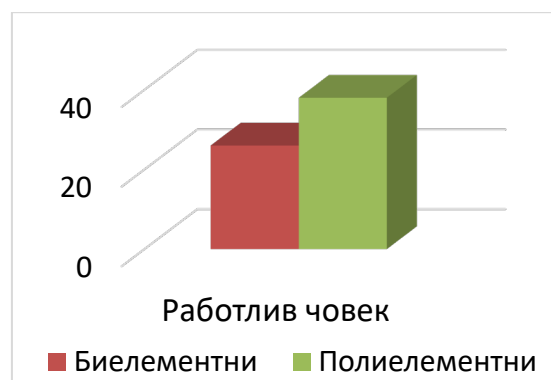
1. Безглаголните ФЕ показват съвсем скромно присъствие само с една биелементна ФЕ, или 1% от общия брой ФЕ (1 от 65) – *работлив като пчеличка*³. Полиелементни безглаголни структури липсват.

2. Глаголните ФЕ са останалите 99% от общия брой ФЕ (64 от 65). Биелементните ФЕ са 26, съставляващи 40% (съчетаващи основно глагол + съществително със или без предлог – *тегля колата; превивам шия; оставам без ръце; работя за четирима* и др.). Към тази група следва да се отнесат и ФЕ, съдържащи кратки местоименни форми – *давам си труд; хвърлям си силите* и др. Друга конструкция, която се наблюдава, е глагол + съществително, съдържаща възвратната частица *се* и предлог – *плюя си на дланите; намирам се под пара; хващам се за самара* и т.н. Рядко явление е съчетанието на глагола с други части на речта, като например с друг глагол (*вря и кипя*). Най-многобройни се оказват полиелементните и разнообразни в структурно отношение конструкции (38 ФЕ, т.е. 60%), в които съществителното име играе първостепенна роля – глагол + лично (или възвратно) мест. + съществително (*сърбят ме ръцете; вадя си хляба* и др.); глагол + съществително + предлог + съществително (*удрям пета в задник*); глагол + мест. + съществително (*хвърлям всички сили*) и др.

Структурна класификация – работлив човек:

Фиг. 1. Структурна класификация – безглаголни ФЕ

Фиг. 2. Структурна класификация – глаголни ФЕ

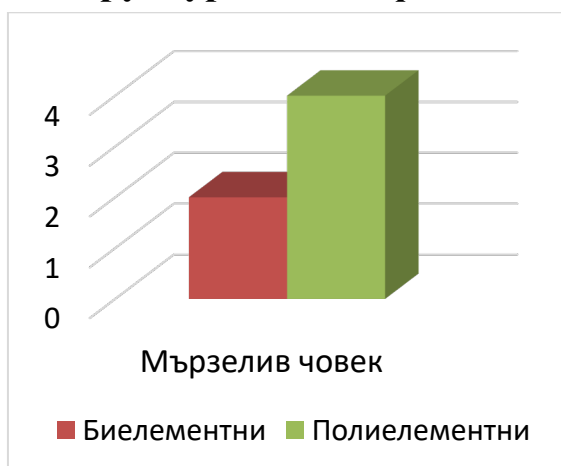
³ Структурната класификация на ФЕ е осъществена съобразно начина, по който те са представени в речниците. Друг е въпросът, че в речта някои от тях (напр. *работлив като пчеличка*) се употребяват винаги в съчетание с глагол.

2. Характерни особености при структурната класификация на „мързелив“ човек

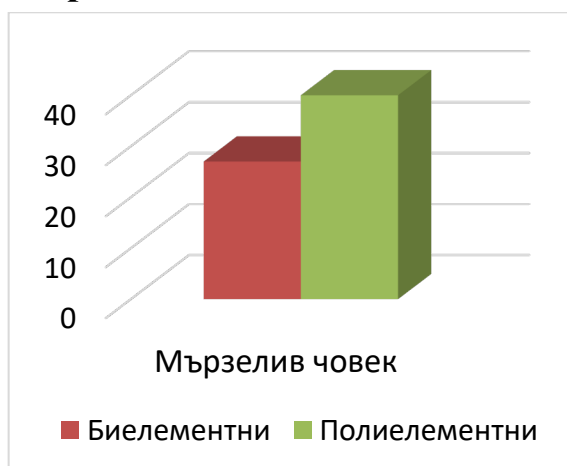
1. Безглаголните ФЕ присъстват слабо със своите 8% от общия брой ФЕ (6 от 73). Две ФЕ (33%) са биелементни – *инженер по улиците; те, мъжо, вретено*. Полиелементни са 4 ФЕ (67%), напр. *дето двама и той трети*⁴ и др.

2. Глаголните ФЕ са останалите 92% от общия брой ФЕ (67 от 73). Биелементните структури са 27, съставляващи 40%. При тях най-често срещаната конструкция е глагол + съществително (със или без предлог) – *лежа на кълка; изтягам се на гръб* и др. Превес имат полиелементните структури, представени с 60% (40 ФЕ), които най-често отново съчетават глагол + съществително, но участие вземат прилагателното и местоимението като съставни компоненти – *не си мърдам малкия пръст; развлекъл съм се като глиста; седя като просяк пред църква* и др.

Структурна класификация – мързелив човек:

Фиг. 3. Структурна класификация – безглаголни ФЕ

Фиг. 4. Структурна класификация – глаголни ФЕ

Като обобщение за структурните особености на „работливия“ и „мързеливия“ човек може да се изведе следното:

- Безглаголните ФЕ и при двете качества са слабо представени, като липсват полиелементни при положителното качество, а биелементни са само 3 ФЕ;

⁴ Значението на тази ФЕ, посочено във Фразеологичния речник на българския език, т. 1, е: „За човек, който не работи, а само се шляе и се меси във всичко, без да му е работа“ (Ничева, К., С. Спасова-Михайлова, Кр. Чолакова. Фразеологичен речник на българския език. София: Издателство на БАН, т. 1 и т. 2, (1974 – 1975).

- Глаголните ФЕ имат солидно присъствие, като броят на биелементните и на полиелементните ФЕ и при двете качества е почти равен (разликата е само 1 – 2 ФЕ);
- Най-висок е процентът на полиелементните глаголни конструкции;
- Най-често срещаната конструкция при биелементните глаголни ФЕ е съчетанието от глагол и съществително (със или без участието на предлози);
- Най-разнообразни са полиелементните глаголни структури, като при тях основен изграждащ елемент, освен глагола, е съществителното.

Употреба на ФЕ

На второ място ще бъде разгледана употребата на ФЕ. Като основен източник е използван Българският национален корпус⁵, съдържащ над 1,2 милиарда думи и подлежащ на непрестанно попълване и обновяване. Както вече стана ясно, глаголните ФЕ вземат превес над безглаголните. В лексикографските източници ФЕ с наличие на глагол са представени в основната си форма, т.е. в 1 л., ед.ч., което ограничава възможността за откриване на употребата им. По тази причина се наложи обсегът на изследването да се разшири. За целта се проследи формалната вариантност, „при която е налице разлика в граматичните форми и която се среща най-често при фразеологизми, включващи глагол“ (Зидарова/Zidarova 2024: 171). Глаголните ФЕ бяха проследени във всички лица и числа в сегашно време. Установи се, че граматичната трансформация по никакъв начин не повлиява на значението на ФЕ. Използването на формалната (граматичната) вариантност дори е препоръчително, тъй като при употреба е напълно нормално дадена ФЕ да бъде използвана различно, с промяна на лицето, числото, вида или времето на глагола в зависимост от контекста, както и с промяна на числото на някои съществителни имена.

В електронния ресурс бяха открити общо 1906 употреби – 1600 за работлив човек и 306 за мързелив човек. По-долу в таблиците за илюстрация по низходящ ред са представени петте ФЕ с най-широка употреба (с различните си граматични форми), като е приведена и малка част от тази употреба в Българския национален корпус. Интерес за настоящото изследване представлява отговорът на въпроса колко от тях са употребени с фразеологичното си значение и колко – с прякото си лексикално значение.

⁵ <http://search.dcl.bas.bg/> – електронен адрес на търсачката на Българския национален корпус

Таблица 1. Работлив човек – съотношение между брой употреби, фразеологично и лексикално значение

№	ФЕ	Лице; число	Общ брой употреби	Фразеоло- гично значение	Пряко лексикално значение
1.	Гледам си работата	1 л., ед.ч.	133	133	0
2.	Гледаш си работата	2 л., ед.ч.	80	80	0
3.	Гледа си работата	3 л., ед.ч.	345	345	0
4.	Гледаме си работата	1 л., мн.ч.	60	60	0
5.	Гледате си работата	2 л., мн.ч.	26	26	0
6.	Гледат си работата	3 л., мн.ч.	124	124	0
ОБЩО:			768	768	0
1.	Вадя си хляба	1 л., ед.ч.	39	39	0
2.	Вадиш си хляба	2 л., ед.ч.	18	18	0
3.	Вади си хляба	3 л., ед.ч.	63	63	0
4.	Вадим си хляба	1 л., мн.ч.	11	11	0
5.	Вадите си хляба	2 л., мн.ч.	10	10	0
6.	Вадят си хляба	3 л., мн.ч.	35	35	0
ОБЩО:			176	176	0
1.	Сърбят ме ръцете ⁶	3 л., мн.ч.	45	44	1
2.	Сърбят те ръцете	3 л., мн.ч.	7	6	1
3.	Сърбят го ръцете	3 л., мн.ч.	17	17	0
4.	Сърбят я ръцете	3 л., мн.ч.	2	2	0
5.	Сърбят ни ръцете	3 л., мн.ч.	1	1	0
6.	Сърбят ви ръцете	3 л., мн.ч.	0	0	0
7.	Сърбят ги ръцете	3 л., мн.ч.	9	9	0
ОБЩО:			81	79	2
1.	Вря и кипя	1 л., ед.ч.	1	0	1
2.	Вриш и кипиш	2 л., ед.ч.	1	0	1
3.	Ври и кипи	3 л., ед.ч.	59	55	4
4.	Врим и кипим	1 л., мн.ч.	1	1	0
5.	Врите и кипите	2 л., мн.ч.	0	0	0
6.	Врят и кипят	3 л., мн.ч.	1	1	0
ОБЩО:			63	57	6
1.	Работя като вол	1 л., ед.ч.	14	14	0
2.	Работиш като вол	2 л., ед.ч.	2	2	0
3.	Работи като вол	3 л., ед.ч.	9	9	0
4.	Работим като волове	1 л., мн.ч.	0	0	0
5.	Работите като волове	2 л., мн.ч.	0	0	0
6.	Работят като волове	3 л., мн.ч.	1	1	0
ОБЩО:			26	26	0

⁶ За разграничение между отделните граматични форми в тази ФЕ се ползват кратките форми на личните местоимения, тъй като самата ФЕ е в 3 л, мн.ч.

Данните в таблица 1 показват, че употребата на устойчивите словосъчетания в тяхното преосмислено значение доминира значително над прякото лексикално, макар и при част от примерите да не е открито приложение – *работите като волове, врите и кипите* и др.

Таблица 2. Мързелив човек – съотношение между брой употреби, фразеологично и лексикално значение

№	ФЕ	Лице; число	Общ брой употреби	Фразеологично значение	Пряко лексикално значение
1.	Седя със скръстени ръце	1 л., ед.ч.	16	16	0
2.	Седиш със скръстени ръце	2 л., ед.ч.	5	5	0
3.	Седи със скръстени ръце	3 л., ед.ч.	42	35	7
4.	Седим със скръстени ръце	1 л., мн.ч.	15	15	0
5.	Седите със скръстени ръце	2 л., мн.ч.	3	3	0
6.	Седят със скръстени ръце	3 л., мн.ч.	8	7	1
ОБЩО:			89	81	8
1.	Клатя си краката	1 л., ед.ч.	5	3	2
2.	Клатиш си краката	2 л., ед.ч.	10	9	1
3.	Клати си краката	3 л., ед.ч.	16	7	9
4.	Клатим си краката	1 л., мн.ч.	9	8	1
5.	Клатите си краката	2 л., мн.ч.	1	1	0
6.	Клатят си краката	3 л., мн.ч.	10	5	5
ОБЩО:			51	33	18
1.	Не си мръдвам ⁷ пръста	1 л., ед.ч.	0	0	0
2.	Не си мръдваш пръста	2 л., ед.ч.	2	2	0
3.	Не си мръдва пръста	3 л., ед.ч.	10	9	1
4.	Не си мръдваме пръста	1 л., мн.ч.	0	0	0
5.	Не си мръдвате пръста	2 л., мн.ч.	4	4	0
6.	Не си мръдват пръста	3 л., мн.ч.	7	7	0
ОБЩО:			23	22	1
1.	Лапам мухи ⁸	1 л., ед.ч.	6	4	2
2.	Лапаш мухи	2 л., ед.ч.	2	2	0
3.	Лапа мухи	3 л., ед.ч.	7	6	1
4.	Лапаме мухи	1 л., мн.ч.	0	0	0
5.	Лапате мухи	2 л., мн.ч.	2	2	0
6.	Лапат мухи	3 л., мн.ч.	5	3	2
ОБЩО:			22	17	5

⁷ В представените числови стойности са обобщени употребите на глаголите *мръдвам* и *мръдам*, тъй като в изследването те се приемат за синонимни.

⁸ Данните включват и членуваната форма на ФЕ *лапам мухите*.

№	ФЕ	Лице; число	Общ брой употреби	Фразео- логично значение	Пряко лексикално значение
1.	Не си давам зор	1 л., ед.ч.	2	1	1
2.	Не си даваш зор	2 л., ед.ч.	1	1	0
3.	Не си дава зор	3 л., ед.ч.	6	6	0
4.	Не си даваме зор	1 л., мн.ч.	1	1	0
5.	Не си давате зор	2 л., мн.ч.	0	0	0
6.	Не си дават зор	3 л., мн.ч.	2	2	0
ОБЩО:			12	11	1

Посочените данни в таблица 2 отново затвърждават фразеологичното значение като водещо при използването на ФЕ в електронната платформа. Прави впечатление, че някои ФЕ със значение ‘мързелив човек’ не са регистрирани в корпуса, напр. *лапаме мухи, не си мръд-ваме пръста* и др.

В таблиците по-долу (таблицы 3 и 4) е представена малка част от употребата на ексцерпирани ФЕ за работлив и мързелив човек. Тъй като акцентът в настоящия текст попада върху фразеологичното значение, са посочени само примери, чиято семантика е преосмислена.

Таблица 3. Работлив човек – употреба (по Българския национален корпус⁹)

№	ФЕ ¹⁰	ФРАЗЕОЛОГИЧНО ЗНАЧЕНИЕ
1.	Гледам си работата	1. <i>Макар че всеки, който е майстор и честно си гледа работата, редно е да натрупа богатство и слава.</i> „Да пробудиш драконче...“, Н. Теллалов 2. <i>Ще поседим тук някой друг ден, додето ти са наситя, на сетне ти ще си отидеш у дома си и аз ще си гледам работата.</i> „Съчинения в два тома, том II“, Д. Войников 3. <i>В канторите и държавните учреждения цареше хаос: чиновниците, вместо да си гледат работата, тичаха по магазините за тютюн, търсейки да купят блокчета.</i> „Хиперболоидът на инженер Гарин“, А. Толстой 4. <i>Я върви да си гледаш работата, че ще ти свия два шамара!</i> „Очерк за себе си. Избрани произведения“, Л. Дилов 5. <i>Оставете ни да си гледаме работата и ще получите безплатно удоволствие.</i> „Тримата мускетари“, Ал. Дюма

⁹ Вж. <http://search.dcl.bas.bg/>

¹⁰ ФЕ са представени с основната форма на глагола и при двете човешки качества, а употребата включва регистрирани примери с различни граматични форми.

№	ФЕ ¹⁰	ФРАЗЕОЛОГИЧНО ЗНАЧЕНИЕ
2.	Вадя си хляба	1. Той си вадя хляба като дресьор и фокусник, вечерно време обикаля военните трапезарии и дава представления. „Шерлок Холмс. Том 2“, А. К. Дойл 2. Защо не допускате? Защото си вадя хляба в оня квартал? „Умирай само в краен случай“, Б. Райнов 3. – Я не ми пробутвай тези глупости! – рязко се обърна тя. – Забрави ли, че си вадя хляба с журналистика? „Цялата истина“, Д. Балдачи 4. – Умът ми не подбира с какви неща се занимаваш, за да си вадии хляба – каза Коуен. „Тай Хорс“, У. Дийл 5. Хайде да не правя сравнения, но не срещнах там селянин да смята за мързеливци ония, дето си вадят хляба с главата, с книгата. „Балкански грешник“, Д. Кирков
3.	Сърбят ме ръцете ¹¹	1. И без това ръцете ме сърбят, вече втори ден се излеждам без работа. „Гората на призраците“, З. Енев 2. Сърбят ме ръцете за работа – отвърна му Влад. „Вълчи капан“, Хр. Калчев 3. Готов съм да се обзаложа, че сега тия долни типове ги сърбят ръцете да направят точно това – отсъди съпругът на една от жените в управителния съвет на старческия дом. „Грешникът. Мистериозното пътуване на един егоист“, М. Х. Кларк 4. – Пробвай да ми фраснеш камбаните, ако те сърбят ръцете – подхвърли. „Романът на Лизи“, С. Кинг 5. Видях, че ръцете го сърбят да ме зашлеви, но той не можеше да направи това. „Особени сезони“, С. Кинг
4.	Вря и кипя	1. – Погледнете тези алфи – промърмори един от техниците. – Тя ври и кипи. „Подпалвачката“, С. Кинг 2. Виждам, мозъкът ти ври и кипи, момче! „Четири деца в старата гора“, Д. Молдовяну 3. Чуй само как ври и кипи около нас, даваш ли си сметка колко далече сме от меланхолиното ни отечество? „Кати в Италия“, А. Линдгрэн 4. Ние всички сме опитни актьори и отдавна врим и кипим в тази работа. „Мод“, А. Сноу 5. Какво ще стане после? Тълпите врят и кипят от любопитство и напрежение. „След нас и потоп“, Й. Томан

¹¹ Включването на тази ФЕ в настоящото изследване се основава на значението ѝ „силно желая да се захвана с някаква работа, нетърпелив съм“. С други дума, тя изразява идеята за трудолюбие по-скоро косвено.

№	ФЕ ¹⁰	ФРАЗЕОЛОГИЧНО ЗНАЧЕНИЕ
5.	Работя като вол ¹²	1. Разбойниците ми задигат и залъка от устата. Работя като вол цял живот и умирам, работейки. „Избрани произведения в десет тома, том IV“, Дж. Лондон 2. Но ще трябва яко да бъхтиш за тях, кучи сине. – Ще работя като вол! „Цар Плъх“, Дж. Клавел 3. Това е истинското щастие – да нямаш никакви амбиции и да работиш като вол, сякаш си изпълнен с всички амбиции; да живееш далеч от хората и да ги обичаш, без да имаш нужда от тях. „Алексис Зорбас“, Н. Казандзакис 4. Съпругът ѝ има фирма за търговия и работи като вол, за да се справи със семейните разходи. „Една не толкова невероятна история“, Ю. Желязкова 5. Горките мексиканци. Товарят ги като добитък, карат ги да работят като волове и накрая отнемат единствения им почивен ден, докато собственикът се крие в църквата. „Бялата къща“, Дж. Гришам

Таблица 4. Мързелив човек – употреба (по Българския национален корпус)

№	ФЕ	ФРАЗЕОЛОГИЧНО ЗНАЧЕНИЕ
1.	Седя със скръстени ръце	1. Затова и сега само завърташе от време на време вретеното, колкото да не я видят слугите, че седи със скръстени ръце... „Мъглите на Авалон. Том 2“, М. З. Брадли 2. Ако толкова ти се работи, отвори отново адвокатска кантора и съставяй завеждания. Но няма и занаят да седя със скръстени ръце, и да гледам как се поболяваш – заради тия Баджетови ще си докараш някой инфаркт. „Грешникът. Мистериозното пътуване на един егоист“, М. Х. Кларк 3. Както виждам, дъще, ти не можеш да седиш със скръстени ръце, ако съдя по отличната вечеря, която си приготвила. „Следотърсача“, Дж. Ф. Купър 4. Но не смятаме да седим със скръстени ръце, докато продължават да ни наказват за война, която сме загубили преди повече от двадесет години. „Отвъд полунощ“, С. Шелдън 5. Не можеш да очакваш производителите на полупроводници да седят със скръстени ръце, а ти да режеш клона под тях. „Рисковете на професията“, М. Конъли

¹² Петата употреба на ФЕ е представена с мн.ч. на съществителното име – *волове*.

№	ФЕ	ФРАЗЕОЛОГИЧНО ЗНАЧЕНИЕ
2.	Клатя си краката	1. Той заема там някаква синекурна длъжност и само си клати краката. „Дневник (1947 – 1967)“, Чудомир 2. Здрав съм, можех да си мина запасната школа и сега да си клатя краката на социална издръжка, както пак стана зле с работни места... за свястно бачкане става дума, не за какво да е. „Пълноземие“, Н. Теллалов 3. Засега бе доволен – имаше работа да си клатиш краката, а главното беше, че държи ключовете от три кабинета, голямо удобство за срещи с момичета. „Поколение на зимата“, В. Аксьонов 4. Това явно не вълнува тази сбирщина магьосници, които само си клатят краката... „Хари Потър и даровете на смъртта“, Дж. Роулинг 5. На това ли, дете вече десета година, откакто си клатим краката тука за нищо и никакво? „Книга апокрифи“, К. Чапек
3.	Не си мръд-вам пръста	1. На улицата застрелват непознат и ти не си мръдваш пръста да му помогнеш. „Нещо зло се задава“, Р. Бредбъри 2. И все пак вие явно не си мръдвате пръста да сторите каквото и да било. „Има нещо гнило в Бландингс“, П. Г. Удхаус 3. Ах, той не си мърда пръста дори и живее на гърба на барона. „Три повести за Карлсон“, А. Линдгрен 4. За него се стараят, а за нас пръста си не мръдват! „Пътуване към себе си“, Б. Димитрова 5. Всички само хленчат колко е скапано всичко, а пръста си не мърдат, за да стане по-малко скапано. „Последният жив“, Д. Балдаци
4.	Лапам мухи	1. И колко трябва да чакам, за да узная решението? Колко време ще лапам мухи? „Индиана“, Ж. Санд 2. Пред очите му национализират продуктите, а той лапа мухи. „Пренощува облачето златно“, А. Приставкин 3. От две години лапат мухи, водят се за ръцете като кьорави и обират ворта по дуварите! „Мъже“, Г. Марков 4. Цял Буджак знае, само вие лапате мухите. „Белия дявол. Атенатор“, Хр. Калчев 5. Кой знае къде се шляят и лапат мухите, а нито един глупак няма да дойде насам, за да получи сто фертинга! „Незнайко на Луната“, Н. Носов

№	ФЕ	ФРАЗЕОЛОГИЧНО ЗНАЧЕНИЕ
5	Не си давам зор	1. <i>Аз никога не си давам зор да чета тия чаршафи.</i> „Плейбек“, Р. Чандлър 2. <i>Знайно е, че нашата московска полиция в такива случаи не си дава зор да попълва бумага.</i> „Специални поръчения – 2“, Б. Акунин 3. <i>Какво лошо има в това да не си даваш зор! И без това никой не ви кара да слезете и да копаете!</i> „Летище“, А. Хейли 4. <i>Набелязаните десет години биха преминали твърде скучно за всеки, който е на поста си и изпълнява задълженията си, ала ще се окажат съвсем недостатъчни, ако не си даваме зор.</i> „Живот без принцип. Избрани произведения“, Х. Д. Торо 5. <i>Депутацията му е цаката, някои хич не си дават зор ни език да учат, ни нищо...</i> „Пълноземие“, Н. Теллалов

За отговора на поставения в увода въпрос свидетелстват получените статистически данни. Те показват следното:

1. От всички регистрирани употреби – 1600 за работлив човек – 1394 (малко над 87%) притежават фразеологично значение, а 206 (почти 13%) – пряко; при мързелив човек съотношението между значенията е почти равно – от общо 306 варианта превес вземат тези с преосмислено значение – 183 (близо 60%), срещу комбинациите с пряко лексикално значение – 123 (малко над 40%). Получените резултати ни дават основание да заключим, че тези устойчиви словосъчетания се използват от носителите като готови изрази със семантична цялост.

2. С най-много употреби при работлив човек е ФЕ *гледам си работата* в различните ѝ граматични варианти (768, или 48%), а при мързелив човек – *седя със скръстени ръце* (89, или близо 49%);

3. С най-малко употреби само с няколко граматични варианта при работлив човек са ФЕ – *хвърлям всички сили; под пара съм; въртя се на пета* и др., а при мързелив човек – *чопля си носа; бия си шамари; стоя с ръце в джобовете* и др.;

4. Сред първите 5 варианта на ФЕ граматичните вариации на *гледам си работата* и *вадя си хляба* при работлив човек и *седя със скръстени ръце* и *клатя си краката* при мързелив човек са представени с пълни 6 вида;

5. При граматичните категории лице и число при глаголните ФЕ най-употребявано е 3 л., ед.ч. и за работлив, и за мързелив човек;

6. Не е открита употреба на ФЕ като *не изправям кръст; работя като разпран; работя като без ръце; виря си краката; лежа като ко-*

тарак на припек; лежа върху гърба на някого; подпирам стената и др. Те ще бъдат потърсени в други източници.

Целта на всички статистически анализи, проследяващи структурните особености и броя на употребите на български ФЕ, е да бъдат въведени в електронната платформа – PhrasoLab – BG¹³. Тя е първият прототип на уеббазиран електронен корпус за изучаване на български и немски ФЕ, свързани с човека като аксиологична система в българската и немската фразеологична картина на света. Създаден като отворена система, електронният продукт подлежи на безпроблемно разширяване както чрез добавянето на нови ФЕ, така и с допълнителна информация. Затова заедно със структурните характеристики и с броя на откритите употреби ще бъдат посочени не само източникът и авторът му, но и самият цитат от текста, в който е използвана ФЕ. При наличие на повече употреби ще бъдат подбрани само няколко, макар и онлайн платформата да оперира с голям масив от данни. Чрез добавянето на посочената информация ще се допълни съществуващата, ще се обогати съдържанието и ще се обезпечат бъдещи фразеологични изследвания.

В обобщение може да се направи изводът, че глаголят е основно ядро на ФЕ (следвано от съществителното и прилагателното име); че полиелементните глаголни конструкции са най-продуктивни; че вариантите на ФЕ за работливия човек надминават значително тези за мързеливия човек по брой и по преосмислено значение. Представените данни и анализи засягат малка част от характеристиките на ФЕ. Анализът показва, че са налице трудности при интерпретацията на такива устойчиви съчетания, които са свързани с изразяването на човешки качества. Затова в текста акцентът беше поставен само върху две страни на човешката същност. Темата за работливия и мързеливия човек, разгледана през призмата на българската фразеология, предоставя възможности за задълбочено изследване на все още недостатъчно анализирани характеристики на ФЕ – семантична натовареност, синтактична структура, функционални реализации, както и специфики, свързани с конституентите на ФЕ. Това очертава перспективата за бъдещи по-комплексни и интердисциплинарни изследвания, които биха могли да допринесат за по-пълноценна картина на езиковите представи за трудолюбие и мързела.

¹³ За повече информация вж. Ангелова, А. PHRASEOLAB – електронен българо-немски корпус с фразеологизми, посветени на чертите на човека. – В: *Отговорността пред езика*, кн. 10, Шумен: УИ „Епископ Константин Преславски“, 2024, с. 204 – 211, ISSN 1313-695X.

БИБЛИОГРАФИЯ

- Ангелова/Angelova 2024:** Ангелова, А. PHRASEOLAB – електронен българо-немски корпус с фразеологизми, посветени на чертите на човека. // *Отговорността пред езика*. Шумен: УИ „Епископ Константин Преславски“, 2024, кн. 10, 204 – 211. [Angelova, A. PHRASEOLAB – elektronen balgaro-nemski korpus s frazeologizmi, posveteni na chertite na choveka. // *Otgovornostta pred ezika*. Shumen: UI „Episkop Konstantin Preslavski“, 2024, 204–211.]
- Бояджиев/Boyadzhiev 2022:** Бояджиев, Т. *Българска лексикология*. София: УИ „Св. Климент Охридски“, 2022. [Boyadzhiev, T. *Balgarska leksikologiya*. Sofia: UI „Sv. Kliment Ohridski“, 2002.]
- Дапчева/Dapcheva 2007:** Дапчева, Й. *Фразеологизми антропониманти в българския език*. София: Галик, 2007. [Dapcheva, Y. *Frazeologizmi antroponominanti v balgarskiya ezik*. Sofia: Galik, 2007.]
- Зидарова/Zidarova 2024:** Зидарова, В. Класификация и вариантност на устойчивите словосъчетания в българския език. // *Лингвистика, интерпретация, концепции – Научно списание на Филологическия факултет на Пловдивския университет „Паисий Хилендарски“*, 2024, кн. 1, 162 – 178. [Zidarova, V. Klasifikatsiya i variantnost na ustoychivite slovosachetaniya v balgarskiya ezik. // *Lingvistika, interpretatsiya, kontseptsii – Nauchno spisanie na Filologicheskiya fakultet na Plovdivskiya universitet „Paisiy Hilendarski“*, 2024, kn. 1, 162–178.]
- Калдиева-Захариева/Kaldieva-Zaharieva 2005:** Калдиева-Захариева, Ст. *Проблеми на съпоставителното изследване на българската и румънската фразеология*. София: АИ „Марин Дринов“, 2005. [Kaldieva-Zaharieva, St. *Problemi na sapostavitelnoto izsledvane na balgarskata i rumanskata frazeologiya*. Sofia: AI „Marin Drinov“, 2005.]